

ПРАВОВІ ОБМЕЖЕННЯ У ВИБОРІ МЕТОДІВ І ЗАСОБІВ ВЕДЕННЯ ВІЙНИ

Зубанський М.К.,

*аспірант кафедри кримінально-правових дисциплін
Інституту права*

*Львівського державного університету внутрішніх справ
ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0001-9912-5732>*

Зубанський М.К. Правові обмеження у виборі методів і засобів ведення війни.

У статті розглянуто правові обмеження у виборі методів і засобів ведення війни. Актуальність теми обумовлена необхідністю обмеження та заборони застосування окремих методів і засобів ведення війни в сучасному світі. Предмет дослідження є правові норми, які застосовуються в період збройних конфліктів, що обмежують методи та засоби ведення війни. Методологічну основу дослідження складає система наукових методик (загальних, приватних та спеціальних), та різних логічних прийомів і засобів, що сприяють пізнанню проблеми. Дослідження виконано, ґрунтуючись на діалектичному методі пізнання з використанням історичного, порівняльно-правового, системно-структурного та формально-логічного методів, що дозволило досліджувати питання у цілісному взаємозв'язку. Нормативною базою послужили основні міжнародні договори у даній сфері: Конвенція про закони та звичаї сухопутної війни, Декларація про відміну вибухових і запальних куль, чотири Женевські конвенції 1949 р. та Додаткові протоколи до них, Конвенція про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невибіркову дію і інші акти. Зазначено, що еволюції норм міжнародного гуманітарного права про методи та засоби ведення війни обумовлена появою нових видів зброї та бойової техніки внаслідок науково-технічної революції та вдосконаленням оперативного мистецтва. Мета обмежень – захист цивільних осіб та мінімізація страждань військовослужбовців.. Вказано, що системність реалізації норм міжнародного гуманітарного права про заборонені методи та засоби ведення війни державами-учасницями НАТО щодо Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року та Додаткових протоколів I, II до них 1977 року є наслідком ефективного застосування механізму імплементації з урахуванням особливостей національних правових систем, використання засобів цивільного контролю за дотриманням таких норм. Подальші дослідження з новими видами зброї щодо знищення бойової техніки та озброєнь, ураження живої сили противника, можливість використання яких у збройних конфліктах і ступінь тяжкості наслідків використання не мають оцінки держав на предмет відповідності принципам та нормам міжнародного права, але потребують її проведення.

Ключові слова: зброя, військова техніка, військовослужбовці, цивільне населення, ураження, міжнародне гуманітарне право.

Zubansky M.K. Legal restrictions in the choice of methods and means of warfare.

The article examines legal restrictions in the choice of methods and means of waging war. The relevance of the topic is due to the need to limit and prohibit the use of certain methods and means of warfare in the modern world. The subject of the study is the legal norms that applied during armed conflicts, which limit the methods and means of waging war. The methodological basis of the research is a system of scientific methods (general, private and special) and various logical methods and tools that contribute to the knowledge of the problem. The research was carried out based on the dialectical method of cognition using historical, comparative-legal, systemic-structural and formal-logical methods, which made it possible to investigate issues in a holistic relationship. The main international treaties in this area served as a normative basis: the Convention on the Laws and Customs of War on Land, the Declaration on the Elimination of Explosive and Incendiary Bullets, the four Geneva Conventions of 1949 and their Additional Protocols, the Convention on the Prohibition or Restriction of the Use of Specific Types of Conventional Weapons, which can be

considered as causing excessive damage or having an indiscriminate effect and other acts. It is noted that the evolution of norms of international humanitarian law on the methods and means of waging war is due to the emergence of new types of weapons and military equipment as a result of the scientific and technical revolution and the improvement of operational art. The purpose of the restrictions is to protect civilians and minimize the suffering of service members. It is indicated that the systematic implementation of the norms of international humanitarian law on prohibited methods and means of waging war by NATO member states in relation to the Geneva Conventions for the Protection of War Victims of 1949 and Additional Protocols I, II to them in 1977 year is the result of the effective application of the implementation mechanism taking into account the peculiarities of national legal systems, the use of means of civil control over compliance with such norms. Further research with new types of weapons regarding the destruction of combat equipment and weapons, the destruction of enemy personnel, the possibility of their use in armed conflicts and the degree of severity of the consequences of their use do not have an assessment of states for compliance with the principles and norms of international law, but they need to be carried out.

Key words: weapons, military equipment, servicemen, civilian population, damage, international humanitarian law.

Постановка проблеми. Науково-технічні здобутки людства призвели до створення нових видів зброї, включаючи зброю масового знищення, кардинально змінилося військове мистецтво. Ці зміни мали безпосередній вплив і на формування міжнародного гуманітарного права. Наразі воно кодифіковане і налічує багато сотень правових норм. Не змінилося у міжнародному житті лише одне – як і тисячі років тому її постійними супутниками є війни та збройні конфлікти. У зв'язку з цим завжди актуальним є міжнародне гуманітарне право, яке має на меті виконати поставлену світовою спільнотою мету – досягти гуманізації відносин між державами у процесі ведення бойових дій. Оскільки Женевські конвенції ратифіковані практично всіма державами світу (196 країн ратифікували Женевські конвенції), їх норми мають статус норм міжнародного права. У цьому виявляється взаємодія двох основних джерел міжнародного права – договірної та звичайної, причому останнє набуває першорядного значення у випадках порушень гуманітарних принципів та норм, у тому числі при порушенні законів та звичаїв війни. В умовах зростання кількості збройних конфліктів та застосування новітніх видів зброї масової поразки, включаючи невиборче застосування держави-учасниці повинні не тільки дотримуватися зобов'язань, а й змушувати інші держави дотримуватись відповідних угод за будь-яких обставин.

Стан опрацювання проблематики. Серед сучасних праць, в яких досліджено окремі аспекти окресленої проблематики, можна відзначити праці таких вітчизняних, а також зарубіжних вчених: М.М. Антонович, М.О. Баймуратова, А.С. Гавердовського, А.І. Дмитрієва, В.І. Дяченка, В.М. Корецького, І.В. Красницького, Д.І. Крупка, С.П. Кучевської, В.С. Лукомського, П.С. Магишевського, М.І. Мельника, В.О. Навроцького, П.М. Рабіновича, Л.І. Савінського, П.Л. Фріса, М.І. Хавронюка, М.В. Цюрупи, П.В. Шумського, С.С. Яценка і інших. Курс України на вступ у Північноатлантичний договір ставить завдання адаптації національного законодавства до вимог організації.

Метою статті є дослідження правових обмежень у виборі методів і засобів ведення війни.

Виклад основного матеріалу. Норми міжнародного гуманітарного права (законів і звичаїв війни), що встановлюють обмеження на застосування в процесі ведення бойових дій низки методів і засобів боротьби з противником, формувалися протягом усієї історії людства. Україна є учасником основних багатосторонніх міжнародних договорів та інших нормативно-правових актів щодо Міжнародного гуманітарного права. Виконання норм Міжнародного гуманітарного права, чинність яких Україна визнала, є обов'язковим для Збройних Сил України [1].

Необхідність у вивченні механізму правового регулювання застосування та використання методів та засобів ведення бойових дій зумовлена, перш за все, високим ступенем важливості захисту прав людини та недопущення порушення у період міжнародних озброєних конфліктів, і під час внутрішньодержавних конфліктів.

Важливо відзначити, що винахід та запровадження різних нових видів зброї та бойової техніки, що значно випереджає правове регулювання застосування, зумовило розробку нових норм, що обмежують воюючі сторони у застосуванні цих видів зброї, які називаються засобами ведення війни.

Вагомою проблемою є те, що держави досі не можуть дійти єдиної думки щодо визначення надмірності шкоди, що завдається конкретним засобом ведення війни, а значить віднесення до недозволених.

У сучасних умовах у зв'язку з виникненням дедалі гостріших протиріч та збройних конфліктів між державами ця тема не втрачає своєї злободенності. Саме тому важливо простежити історію становлення та розвитку принципів та норм міжнародного права, покликаних забезпечити людство від небезпеки використання руйнівної зброї, спрямованої на заподіяння зайвих страждань та руйнувань у процесі ведення війни, про що говорили багато фахівців у галузі міжнародного гуманітарного права [2, с. 53-54].

Хоча в міжнародно-правових актах про заборонені методи та засоби ведення війни, та практичне застосування часто не робиться розмежувань, а йдеться, як про рівноцінні положення, важливо розуміти, що ці поняття різні і мають власні визначення та класифікації. У свою чергу відсутність такого розмежування обмежує можливості правоохоронних органів у кваліфікації бойових дій воюючих держав при застосуванні заборонених методів та засобів.

Чималий внесок у уточнення переліку заборонених методів та засобів ведення війни зробили фундаментальні дослідження, проведені з ініціативи Міжнародного комітету Червоного Хреста.

В.М. Грушко зазначає, що в доктрині міжнародного гуманітарного права встановлено принцип обмеження методів і засобів ведення війни, що воюють у виборі, один з основоположних принципів міжнародного гуманітарного права [3, с. 74]. Таку думку висловлюють й інші автори.

Актуальність даної теми обумовлена частотою застосування різних методів і засобів ведення війни у збройних конфліктах та недостатнім правовим регулюванням окремих галузей у цій сфері [4].

Аналіз норм, що застосовуються в період збройних конфліктів, свідчить про те, що в міжнародному гуманітарному праві сформувався принцип обмеження методів і засобів ведення війни, що воюють у виборі, що є одним з основоположних принципів міжнародного гуманітарного права. Він знайшов підтвердження у ст. 35 Додаткового протоколу I 1977 року до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 року [5].

Методи ведення воєнних дій – це порядок використання певних засобів з метою придушення військ протилежної сторони та завдання їй втрат на найменшому допустимому рівні. Залежно від різних критеріїв, методи ведення війни поділяються на заборонені та незаборонені, спрямовані проти законних учасників, жертв збройних конфліктів або цивільних об'єктів.

Щодо методів ведення воєнних дій, нормами Міжнародного гуманітарного права категорично забороняються руйнування цивільних об'єктів і об'єктів, необхідних для виживання цивільного населення (наприклад, незахищені селища, міста, будівлі або житла, лікарні, транспорт, що використовується населенням, джерела води, запаси продуктів харчування тощо).

Особливо регулюється захист і контроль за спорудами та установками, що містять небезпечні сили: греблі, платини, атомні електростанції та інше.

До заборонених для сил Організації Об'єднаних Націй методів ведення воєнних дій належать: наказ нікого не залишати живими; напад на об'єкти, необхідних виживання цивільного населення; заподіяння шкоди природному середовищу; військові операції проти установок, що містять небезпечні у техногенному відношенні компоненти; використання культурних цінностей для цілей, що призведуть до їх знищення чи пошкодження.

Перелічені об'єкти не повинні зазнавати нападів ворожої сторони навіть у тих випадках, коли вони є воєнними об'єктами, якщо такий напад може спричинити вивільнення небезпечних сил та подальші тяжкі втрати серед цивільного населення.

Під засобами ведення війни розуміються зброя, бойова техніка та інші засоби, що застосовуються збройними силами під час збройного конфлікту задля забезпечення поразки противника. З розвитком інформаційних технологій до заборонених методів віднесено методи сформульовані в Резолюції Генеральної Асамблеї 53/70 від 4 грудня 1998 року «Досягнення у сфері інформатизації та телекомунікацій у контексті міжнародної безпеки» [6, с. 574].

У Консультативному висновку Міжнародний суд ООН від 8 липня 1996 року про законність загрози або застосування ядерної зброї визнав статус *jus cogens* за всіма нормами гуманітарного права, що стосуються засобів і методів ведення війни, і назвав їх фундаментальними нормами гуманітарного характеру, відступ від яких неможливо без заперечення основних понять гуманності, захисту яких вони спрямовані [7].

Більшість норм гуманітарного права можна вважати імперативними нормами міжнародного права. Особливо виділяють два принципи: що забороняє застосування зброї, що має невибіркову дію, що забороняє застосування зброї, що завдає надмірних страждань. Ці норми є частиною норм *jus cogens* [8]. Суд розглядає їх як непорушні принципи міжнародного права.

З цього випливає, що завдяки абсолютній юридичній обов'язковості норми *jus cogens* набули особливого значення у системі Міжнародного гуманітарного права. У міжнародному праві джерелами є спільні багатосторонні договори та міжнародно-правові звичаї, визнані державами. У більшості положень Міжнародного гуманітарного права визнається обов'язковість дотримання норм права звичаю, які мають пріоритетне значення незалежно від визнання у національному законодавстві.

Проаналізувавши акти міжнародного гуманітарного права щодо обмеження або заборони застосування деяких засобів ведення війни, можна сказати, що в подібних заборонах говориться, щоб сторони збройного конфлікту керувалися положеннями:

– вимоги людинолюбства стоять вище за потреби сторін у процесі ведення війни; державам у період воєнних дій необхідно ставити єдину мету, що полягає у послабленні сил противника;

– для досягнення мети у війні достатньо виводити найбільше людей з ладу (ранити), а не обов'язково знищувати;

– суперечить законній меті ведення війни визнається використання зброї, що завдає невинуватих страждань ворогові або робить смерть неминучою; застосування вищезгаданої зброї перебуває у протиріччі з вимогами людинолюбства.

Доцільно зазначити у ході ведення бойових дій слід обирати такі методи та засоби придушення та знищення сил протилежної сторони, які не суперечитимуть нормам і принципам Міжнародного гуманітарного права і не принесуть більшої шкоди, ніж вимагає виконання поставлених бойових завдань.

Імплементация у національне законодавство норм міжнародного гуманітарного права щодо обмеження застосування засобів і методів ведення війни, а отже фактична реалізація даних міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, має важливе значення для дотримання таких положень державами, тобто є своєрідною додатковою гарантією їх виконання.

Застосування зброї, боєприпасів та техніки ведення війни, які викликають надмірні пошкодження або зайві страждання і є предметом всеосяжної заборони, визнаються військовими злочинами, вчинення яких тягне притягнення до відповідальності. Стаття 438 Кримінального кодексу України передбачає відповідальність за порушення законів та звичаїв війни. За жорстоке поводження з військовополоненими або цивільним населенням, вигнання цивільного населення для примусових робіт, розграбування національних цінностей на окупованій території, застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, а також віддання наказу про вчинення таких дій, передбачене покарання у вигляді позбавлення волі [9].

Застосування засобів ведення війни, заборонених міжнародним правом, інші порушення законів та звичаїв війни, що передбачені міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України не вказані в нормах Кримінального кодексу, однак вони розкриваються у підзаконних актах з Міжнародного гуманітарного права та на веб-сайтах [10].

Європейські держави, ставши учасниками договорів, що належать до права збройних конфліктів, взяли зобов'язання ввести у дію законодавство, необхідне забезпечення ефективних кримінальних покарань особам, які вчинили чи наказали вчинити ті чи інші серйозні порушення, (ст. 49; 50; 129; 146 відповідно I - IV Женевських конвенцій [11]).

В Україні існують різні напрями імплементації норм міжнародного гуманітарного права: норми міжнародного права та практика; внутрішньодержавне законодавство; заходи імплементації, які мають законодавчий характер; просвітництво, поширення знань про Міжнародне гуманітарне право.

Норми міжнародного права та практика. За участю у збройних конфліктах Збройні Сили України завжди дотримувалися та дотримуються основних положень Міжнародного гуманітарного права, тобто основні засади ведення бойових дій, методи підготовки особового складу тощо. Результати конфліктів ретельно аналізувалися і набутий досвід у сфері міжнародного гуманітарного права використовувався в майбутніх операціях.

Внутрішньодержавне законодавство. В Україні існує набуття чинності договорів після факту ратифікації, якщо інше не обумовлено у законі, яким ратифіковано міжнародний договір. В Україні Женевську конвенцію 1949 року було введено в дію законодавчим актом. Метою закону стало формулювання нових видів кримінальних злочинів, серйозних порушення Конвенцій, а також закріплення та посилення правового захисту емблеми Червоного Хреста та інших захисних емблем (Закон України від 5 квітня 2001 року «Кримінальний кодекс України»)/ У зв'язку з наміром ратифікувати Додаткові протоколи 1977 року в Україні було внесено поправки до Кримінального кодексу України для того, щоб після ратифікації надати їм юридичної сили (Закон України від 22 листопада 2018 року «Про вне-

сення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень») [12].

Інші міжнародні документи, наприклад, Конвенції Організації Об'єднаних Націй 1980 року про заборону або обмеження застосування конкретних видів звичайної зброї, які можуть вважатися такими, що завдають надмірних пошкоджень або мають невибіркову дію, і додаткові Протоколи до неї, були ратифіковані Україною. Україна, як інші держави Північноатлантичного договору (НАТО), створила офіційний механізм для перевірки законності нових видів зброї, які не тільки існують на даний момент, але й тих, які з'являтимуться в майбутньому. Військове керівництво України заявило, що в процесі експертизи не лише беруться до уваги правові норми, що діють на момент експертизи, але також докладаються зусиль до врахування майбутніх змін у праві збройних конфліктів.

Дослідивши відповідні договірні та доктринальні положення, теоретичні аспекти щодо заборонених методів та засобів ведення війни, можна зробити висновок про прагнення держав у рамках Міжнародного гуманітарного права встановити елементарні правила ведення бою на підставі принципів гуманності, розумності, пропорційності, проведення різниці між цивільними цілями.

Вирішення багатьох розбіжностей полягає виключно в сумлінному виконанні існуючих норм Міжнародного гуманітарного права, в рамках яких доцільно запобігати потенційним гуманітарним ризикам. Незважаючи на те, що, наприклад, у межах одного з основних джерел Міжнародного гуманітарного права – Конвенції про конкретні види звичайної зброї 1980 року у різні роки було встановлено заборону на зброю, що залишає невиявлені уламки, заборону або обмеження застосування мін, мін-пасток та інших пристроїв, запальної зброї, лазерної зброї що засліплює, істотним упущенням усіх чотирьох протоколів є відсутність механізму контролю за дотриманням встановлених заборон.

Висновки. Імплементация у національне законодавство норм Міжнародного гуманітарного права щодо обмеження застосування засобів і методів ведення війни, а значить фактична реалізація даних міжнародних зобов'язань на внутрішньодержавному рівні, має важливе значення для дотримання таких положень державами, тобто є своєрідною додатковою гарантією виконання.

Імплементация норм міжнародного гуманітарного права покликана допомагати знаходити шляхи вирішення правових і політичних завдань. Наприклад, зміцнення довіри між державами через те, що прийняті договірні зобов'язання сумлінно виконуються; вдосконалення законодавства держав; забезпечення законності та правопорядку; стимулювання інтересу держав до участі у договорах, що стосуються питань міжнародного гуманітарного права.

Держави-учасниці Північноатлантичного договору (НАТО) ратифікували норми Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них 1977 року. Більшість міжнародно-правових норм, що містяться в цих документах, реалізують через національний механізм імплементации. В останнє десятиліття значну увагу приділяли покаранню осіб, які вчинили військові злочини, що дозволило змістити акцент із міждержавних аспектів Міжнародного гуманітарного права на індивідуальну кримінальну відповідальність.

Список використаних джерел:

1. Про затвердження Змін до Інструкції про порядок виконання норм міжнародного гуманітарного права у Збройних Силах України: Наказ Міністерства оборони України від 16.05.2022 р. № 119. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0531-22#n6>.
2. Громовенко К.В., Грушко М.В., Мануїлова К.В. Міжнародно-правове регулювання збройних конфліктів: *навчально-методичний посібник*. Одеса: Видавництво «Юридика», 2023. 132 с.
3. Грушко М.В. Міжнародне гуманітарне право: *навчально-методичний посібник* / за ред. О.В. Бігняка. Одеса: Видавничий дім «Гельветика», 2022. 136 с.
4. Заборонені засоби та методи ведення бойових дій, які Росія використовує у війні проти України. 13.06.2022 р. Zvina. URL. <https://zmina.info/articles/zaboroneni-zasoby-ta-metody-vedennyu-ubojovyh-dij-yaki-rosiya-vykorystovuye-u-vijni-proty-ukrayiny/>.
5. Конвенція про захист цивільного населення під час війни. Законодавство України. URL. https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text.
6. Ковалів С.В., Єсімов С.С. Механізм співробітництва держав щодо протидії злочинам у сфері інформаційних технологій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 1. С. 573–578.

7. Консультативний висновок Міжнародного суду щодо законності загрози ядерною зброєю або її застосування № А/51/218, 19 липня 1996 року. URL. <https://www.icj-cij.org/public/files/advisory-opinions/advisory-opinions-1996-ru.pdf>.
8. Задорожна С. М. Принципи *jus cogens* в міжнародному праві. URL. <https://archer.chnu.edu.ua/handle/123456789/5040>.
9. Кримінальний кодекс України: Закон від 05.04.2001 р. № 2341-III. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2341-14/conv>.
10. Заборонені методи і засоби ведення воєнних дій (правила ведення війни). URL. [https://pravo-ua.com/mobilizayion/zaboroneni-metody-i-zasoby-vedennya-voyennyh-dij/](https://pravo.ua.com/mobilizayion/zaboroneni-metody-i-zasoby-vedennya-voyennyh-dij/).
11. Женевські конвенції. URL. <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
12. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення досудового розслідування окремих категорій кримінальних правопорушень Закон України від 22.11.2018 р. № 2617-VIII. URL. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2617-19>.